
Durkheimova teorija solidarnosti i njezina kritika

DUŠKO LOZINA*

Sažetak

Autor se bavi promišljanjem teorijske pozicije velikog sociologa Emilea Durkheima o temi solidarnosti, koja za nas u Hrvatskoj — s obzirom na vremenski i povijesni kontekst u kojemu živimo — ima prvorazredno teorijsko i praktično značenje. Posebice se bavi teorijskim utjecajima koji su igrali ulogu u utemeljenju Durkheimovih stajališta o solidarnosti. Pritom su apostrofirana dva učenja: 1. stajališta pravnog solidarizma, vrlo utjecajnog teorijskog pravca, poglavito razvijenog unutar onodobnog francuskog upravnog prava, pri čemu je posebna pozornost pridana analizi djela jednog od vodećih predstavnika solidariističke teorije, Leona Bourgeoisa; 2. učenje o zajednici, pri čemu se naglašava nezaobilazan utjecaj njemačkog sociologa Ferdinanda Tönniesea, ali i nekih drugih njegovih predšasnika, kao što su Otto von Gierke, Henry Sumner Maine i Fustel de Coulanges. Ovaj misaoni kontekst imao je po autoru veliki utjecaj na izgradnju temeljnih stajališta o solidarnosti koje je Durkheim postavio u svojoj glasovitoj studiji *De la division du travail social* iz 1893. godine. Autor donosi prikaz osnovnih Durkheimovih stavova o solidarnosti, te pokazuje bitne razlike između tzv. mehaničke i organske solidarnosti. Na koncu autor kritizira Durkheimovu teoriju solidarnosti, držeći da je ona izložena ozbiljnoj kritici. Ipak, usprkos utemeljenim objekcijama, Durkheimovo učenje o solidarnosti ostaje i dalje "klasično mjesto" za razumijevanje i dublje poniranje u bit toga problema.

Misao velikoga francuskog sociologa Emilea Durkheima (1858.-1917.) ima nesumnjivo veliko značenje u čitavom nizu društvenih znanosti, posebice u recentnoj sociologiji, politologiji, pravu, ali i u nekim temeljnim disciplinama, kao što je primjerice metodologija društvenih znanosti (sjetimo se njegova naputka o tome kako istraživati društvene činjenice). Čak i ako se sasvim ne složimo (zbog njezine eventualne pretencioznosti) s izjavom Tiryakiana¹, po kojoj je Durkheim primus inter pares među sociološkim velikanima, ostaje činjenica da njegova izjava nije daleko od istine, te da je Durkheimov utjecaj na razvoj suvremene sociologije jedan od najznačajnijih.

Najvažniji Durkheimovi radovi nastaju početkom 90-ih godina prošlog stoljeća. Njegova čuvena studija *O diobi društvenog rada* nastaje 1893.

*Duško Lozina, docent Pravnog fakulteta u Splitu.

¹Tiryakian, A. Edward, "Neither Marx nor Durkheim... Perhaps Weber", *American Journal of Sociology*, vol. 81, 1/1975., str. 9.

godine, *Pravila sociološke metode* 1894. godine, *Samoubojstvo* 1897. godine, a prvi tom *L'annee sociologique* u 1898. godini.²

U ovoj studiji poseban ćemo naglasak staviti na problematiku solidarnosti, koja je postala klasično mjesto unutar Durkheimovog imponantnog opusa. Činjenica je da je Durkheim ponajviše pridonio popularizaciji te teme, no da bismo objektivnije i bolje utvrdili korijene interesa za tu problematiku, potrebno je ispitati širi socijalni, kulturološki i teorijski kontekst, koji je imao stanovitog utjecaja na formiranje Durkheimovih stajališta o temi solidarnosti. Pritom držimo da je osobito značajan utjecaj na Durkheima imala ideja tada vrlo popularnog pravnog solidarizma, ali i razmišljanja o problemu zajednice, unutar kojeg se kao najvažniji mislilac pojavljuje poznati njemački teoretik Ferdinand Toennies.

1. Nastanak ideje pravnog solidarizma

Usprkos činjenici da je Durkheim jedan od najznačajnijih mislilaca s konca prošlog i početka ovog stoljeća, te okolnosti da je njegovo veliko djelo postalo predmetom interesa mnogih značajnih interpreata, može se ustvrditi kako je relativno malo djela koja ukazuju na širi teorijski kontekst, kao mogući motivacijski čimbenik u formiranju njegova interesa baš za temu solidarnosti.

Pojam solidarnosti sam je po sebi novovjeki izraz, koji prvi promovira Pierre Leroux u djelu *De l'Humanite* iz 1840. godine.³ Nema gotovo nijednog relevantnijeg teoretika koji se bavio ovim problemom, a da nije naznačio bitan obol Lerouxa za bolje razumijevanje toga problema. Kao autori koji su zaslužni za promidžbu ideje solidarnosti spominju se još i otac pozitivizma Auguste Comte, zatim Leon Bourgeois, Charles Renouvier, Charles Secretan, Alfred Fouillée, Charles Gide, Bouglé i mnogi drugi.

U okviru ovoga problemskog sklopa posebnu pozornost kanimo posvetiti nekim esencijalnim stajalištima teorije pravnog solidarizma, a od pojedinih autora nešto detaljnije kanimo se posvetiti eksplikaciji djela jednoga od nestora ove teorijske orijentacije, Leona Bourgeois.

Kao ključne koncepte doktrine pravnog solidarizma koja se oblikuje u 80-im i 90-im godinama prošlog stoljeća, možemo naznačiti sljedeće: 1. solidarnost, 2. kontrakt, 3. kvazikontrakt (to je zapravo bitni sastojak solidarističke doktrine), 4. društveni dug kao drugi središnji koncept solidariz-

²O nastanku pojedinih Durkheimovih djela vidi: Davy, Georges, "Emile Durkheim", *Revue française de sociologie*, 1/1960., str. 3-24.

³Više o nastanku, te etimologiji pojma solidarnosti vidi u: Lozina, D., "Neke napomene o pojmu solidarnosti", *Zbornik Pravnog fakulteta Zagreb*, 3-4/1987., str. 561-569.

ma, 5. koncept države, koja je, primjerice za Genya, Duguita, Haurioua, jedna funkcionalna skupina što jamči da se kvazikontrakt uopće poštuje.⁴

Solidaristička kritika u svojim zamecima, a to je posebice apostrofirano u Fouilleovu djelu *La science sociale contemporaine*, usmjerena je protiv nekoliko idejnih protivnika: katoličkog konzervativizma, marksizma i socijalizma, te protiv kompeticijskog liberalizma.⁵

S druge strane, brojni su utjecaji solidarizma na različita društvena polja. U području gospodarstva, solidarizam oponira načelu “laisser-faire, laisser-passer”, a liberalizmu idejama o kvazikontraktu i društvenom dugu. Dakako, valja istaknuti veliki obol solidarističke ideje u stvaranju institucija socijalnog osiguranja.⁶

Kao i u doba kad jedan od bardova solidarizma Leon Bourgeois piše svoju slavnu studiju *Solidarite* 1896. godine, tako postoje i neki suvremeni autori koji naglašavaju značaj solidarnosti, u primjerice modernoj politološkoj znanosti. Tako Claudine Haroche ustvrđuje kako “pojam solidarnosti dominira suvremenom političkom raspravom”⁷ (Haroche, 1992.: 11). Bourgeois se slično izrazio još prije stotinu godina, kad je pisao da se “danas izraz solidarnost rabi u svakoj zgodi i u političkim spisima”⁸ (Bourgeois, 1912.: 1-2). Kako je Bourgeois doista paradigmatičan teoretik s kraja prošlog stoljeća u vrijeme kad nastaju i oblikuju se temeljne premise solidarizma, nastojat ćemo nešto dublje proniknuti u njegova temeljna stajališta. Bourgeois polazi do toga da je zakon solidarnosti univerzalan po svom značenju i na neki način luči tzv. prirodnu solidarnost koja se očituje između odvojenih dijelova živih bića, kao i u rasporedu vrsta, od solidarnosti koja svoje učinke dokazuje u pojavama društvenog života. Čovjek je za njega jedno jedinstvo, ali istodobno i dio cjeline. Ipak, Bourgeois upozorava na činjenicu da solidarnost jest temelj koji spaja čovjeka i ljudsko društvo, ali da je riječ o misterioznoj borbi pojedinca i vrste, drami borbe i drami ljubavi.⁹ On visoko cijeni značenje slobode, držeći da je ona prvi uvjet tjelesnog, intelektualnog i moralnog razvitka svih ljudi, te kao takva preduvjet stvaranja ljudskih udruga. Jedna od krucijalnih misli Leona Bourgeoisisa jest ona po kojoj se “čovjek rađa kao dužnik društva”

⁴Vidi: Bellaing de Moreau, Louis, “Le solidarisme et ses commentaires actuels”, str. 86, u knjizi *Le solidarité: un sentiment républicain?*, ed. Chevallier, Jacques et al., Presses universitaires de France, Paris, 1992.

⁵Isto djelo, str. 89-90.

⁶Leon Bourgeois, kojemu su žena i kći umrle od tuberkuloze, zaslužan je za borbu protiv te bolesti i izgradnju sanatorija.

⁷Haroche, Claudine: “La compassion comme amour social et politique de l'autre au XVIIIème siècle”, str. II, u: Chevallier et al., op. cit.

⁸Bourgeois, Leon, *Solidarite*, 7 ed., Librairie Armand Colin, Paris, str. 1-2.

⁹Isto, str. 38.

(Bourgeois, 1912.: 54). Ovaj autor smatra da čovjek živi u jednom stanju prirodne solidarnosti i nužde s drugim ljudima, te da je to preduvjet života. S druge strane, ljudsko društvo se ne razvija bez slobode pojedinca. To je uvjet napretka. Naposljetku, čovjek utemeljuje pravdu i to je uvjet društvenog reda. Govoreći o ideji ugovora, Bourgeois smatra da u povijesnom smislu ugovor trpi određene promjene. Na prvom stupnju, ugovor je osoban i individualan, to je tzv. *do ut des* gospodarstvo. Na drugom stupnju, ugovor postaje složeniji i kolektivan, a na trećem nastaje nova vrsta ugovora, više složena, koja je istodobno privatna, kolektivna i uzajamna.¹⁰

Dakle, kao bitnu odrednicu Bourgeoisovog pristupa ideji solidarnosti možemo naznačiti ideju tzv. socijalnog duga. Čovjek svojim rođenjem postaje član društvene zajednice u kojoj nalazi stanovita društvena blagostanja, koja nema zahvaliti svom radu. Isto se događa i s čitavim generacijama ljudi; naime, svaki pojedinac postaje dužnik društvene zajednice. Kako u društvu vlada međusobna zavisnost, proizlazi da onaj tko je bogatiji i više ima, postaje veći dužnik društva u cjelini. U ovakvoj koncepciji, bogati dijelovi društva postaju dužnici u odnosu prema siromašnoj populaciji. Drugim riječima, siromašni dio postaje vjerovnik bogatom dijelu društva.¹¹

Bourgeois smatra da postoji neka vrsta prešutnog ugovora, kojim prijašnje generacije povjeravaju vođenje poslova sadašnjim generacijama. Takvu vrstu ugovora Bourgeois svrstava u tzv. kvazikontrakte.¹² U tom smislu svaka generacija koja prolazi može se po njegovom stajalištu smatrati samo kao nositelj *usus fructusa*. Ostaje činjenica da je Bourgeois bio veliki promicatelj i poznavatelj ideje solidarnosti. Međutim, činjenica je da je on izuzetno punu držao i do slobode i prava pojedinca, te se ne može govoriti o tome da je u svome djelu posve nijekao ideju individualizma, koja se u ono vrijeme snažno oblikovala unutar liberalne političke i socijalne misli. Gurvitch napominje kako je Bourgeois u svome učenju bio jako inspiriran idejama Kanta i Renouviere. Po njegovim riječima, Bourgeois je posudio “moralno načelo od snažnog individualizma Kanta i Renouviere; to je ideal slobode ličnosti” (Gurvitch, Georges: 1932.: 581).

¹⁰Isto, str. 202-203.

¹¹U našoj pravnoj literaturi ozbiljnije se Bourgeoisovim solidarističkim idejama bavio samo prof.dr. Berislav Perić u svojoj knjizi *Struktura prava*.

¹²Kvazikontrakt je institut rimskog prava, a označuje određena djelovanja i činjenična stanja, koja nisu ni delikti ni kontrakti. Vidi u: Horvat, Marijan, *Rimsko pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1962., str. 228.

2. Ideja zajednice i njezin utjecaj na Durkheimovu teoriju solidarnosti

Osamdesete godine prošlog stoljeća nisu obilježene samo idejama pravnog solidarizma, već su to godine kad se formiraju brojna stajališta o pojmu zajednice. Neprijeporno je da je oblikovanju tog pojma i njegovom teorijskom razumijevanju najveći obol dao njemački sociolog Ferdinand Toennies (1855.-1936.), međutim, potrebno je upozoriti i na one teoretike koji su imali velikog utjecaja na formiranje njegovih ideja. Tako primjerice Nisbet upozorava na trojicu autora, koji su po njegovom mišljenju bili prethodnici Toenniesovog učenja. Prvi autor je Otto von Gierke i njegovo monumentalno djelo *Das Deutsche Genossenschaftsrecht*, publicirano 60-ih godina prošlog stoljeća. On razlikuje između medievalne društvene strukture utemeljene na statusu, članstvu, organskom jedinstvu svih komunalnih i korporativnih skupina, i moderne nacionalne države koju obilježava politička vlast i proces individualizacije. Temeljan je kod njega kontrast između *Genossenschaft* i *Herrschaft*.¹³

Drugi je autor Summer Maine i njegovo djelo *Ancient Law* objavljeno 1861. godine. Pojam zajednice Maine eksplicira kroz distinkciju "status" versus "ugovor". Po njegovom mišljenju "riječ status bi se mogla korisno uporabiti pri izgradnji formule koja odražava zakon razvoja, koji mi (Maineu — op. D.L.) bez obzira na vrijednost izgleda dostatno potvrđen. Svi oblici statusa, uzeti u obzir u Zakonu o odnosima *osoba*, izvode se iz vlasti i privilegija koje su se ranije nalazile u *obitelji* i u stanovitoj su mjeri još njima obavijeni. Ako uporabimo *status*, suglasno maniri najboljih pisaca za označavanje osobnih kondicija, a zanemarimo primjenu tog termina na one okolnosti koje su neposredan ili daleki rezultat sporazuma, možemo kazati da je do sada kretanje društva išlo u pravcu od *statusa* prema *ugovoru*". (Maine, 1931.: 147.)

Treći autor koji utječe na Toenniesa svakako je Fustel de Coulanges, sa sličnom knjigom kao što je Maineova. Riječ je o djelu *The Ancient City*, objavljenom 1864. godine. Coulanges razlikuje zatvorene zajednice, koje karakteriziraju povijest Atene i Rima, od otvorenih društava u novijoj povijesti. Na temelju ovih i sličnih teorijskih anticipacija Toennies 1887. godine, dakle šest godina prije nastanka kapitalnog Durkheimova djela, piše svoju slavnu studiju *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Toennies smatra da je zajednica stara i kao pojava i kao ime, dok je društvo nova tvorevina. Zajednica je za njega trajni i istinski, a društvo samo efemerni i prividni zajednički život. Sukladno tome, zajednicu treba shvaćati kao živi organizam, a društvo kao mehanički agregat i artefakt. Po Toenniesovom mišljenju, zajednica duha u svojoj povezanosti sa zajednicom mjesta predstavlja istinsku ljudsku i najvišu vrstu zajednice. Naspram zajednici, u

¹³Nisbet, A.R., *The Sociological Tradition*, Heineman, London, 1972., str. 72.

društvu je svatko sam za sebe, izoliran i u stanju tenzije u odnosu spram svima ostalima. Za razliku od društva, zajednica je kao savez “krvi” ponajprije fizički odnos, te se stoga očituje u djelima i riječima, a zajednički odnos prema predmetima je sekundarne prirode i ti predmeti se ne razmjenjuju, već zajednički posjeduju i koriste.¹⁴

U svojoj interpretaciji ove čuvene Toenniesove dihotomije Nisbet, također, zaključuje da je Gesellschaft karakteriziran posebnim tipom ljudskih međuodnosa, dakle, izrazito visokim stupnjem individualizma, impersonalizma i kontraktualizma. Esencijalno su određenje Gesellschaft racionalnost i kalkulabilnost. Masa i društvo kvantitativno nadrastaju okvire zajednice. Po M. Grawitz, Toennies razlikuje organsku volju (*Wesenswille*) i reflektivnu volju (*Kürwille*). Prva određuje djelovanje u zajednici, a druga djelovanje u društvu. Sukus Toenniesova učenja ona sažima u stajalištu da homogenitet predstavlja zajednicu, a heterogenitet je oznaka društva.¹⁵

D. Rodin u svezi s ovom problematikom primjećuje: “U suvremenim obradama pojma zajednice nazočna je tendencija da se zajednica odredi: prvo, kao stupanj povijesnog razvoja društva, drugo, kao strukturni moment suvremenog ‘društva’ i treće, kao težnja k društvenoj promjeni” (Rodin, 1986.: 165).

Držeći da temeljne teorijske pretpostavke pravnog solidarizma, koji se poglavito razvio unutar tradicije francuskog upravnog prava, kao i osnovne naznake učenja o zajednici u bitnome determiniraju okvir Durkheimovih stajališta o solidarnosti, prelazimo na detaljniju elaboraciju njegovih stavova o tom problemu.

3. Durkheimova koncepcija solidarnosti

Durkheimova koncepcija solidarnosti postala je jednim od klasičnih mjesta sociologije, a o njegovoj popularizaciji diobe rada kao svojevrsne paradigme ne treba trošiti suviše riječi. Durkheimova se društvena misao izgrađivala na različitim utjecajima i autorima francuske intelektualne tradicije. Posrijedi su autori poput Saint-Simona i oca pozitivizma Comtea; od starijih autora zamjetan je utjecaj Montesquieua i Rousseaua, dok je od suvremenika Durkheim učio od Renouviera, koji je, kako smo to već kazali, snažno utjecao i na Bourgeoisa, a također i od svojih profesora Boutrouxa i Foustel de Coulangesa, kod kojih je studirao u razdoblju od

¹⁴Ne mogavši doći do njemačkog izvornika, posegnuli smo za srpskim prijevodom fragmenata Toenniesova djela. Vidi: Toennies, Ferdinand, “Zajednica i društvo”, u: *Teorije o društvu*, izd. Parsons, T., Shils, E., Naegele, D. K., Pitts, R. J., Vuk Karadžić, I. knjiga, Beograd, 1969., str. 184-194.

¹⁵Grawitz, Madeleine, *Methodes des sciences sociales*, 9e edition, Précis Dalloz, Paris, 1993.

1879.-1882. na glasovitoj Ecole Normale.¹⁶ Nisbet kao osnovne intelektualne izvore Durkheimove misli spominje pozitivizam i konzervativizam. Od konzervativnih ideja valja naznačiti učenje o prirodi društva, koje ima stanoviti primat nad pojedincem. Druga poticajna konzervativna ideja je ona po kojoj čovjek psihološki ovisi o društvu. Nadalje, kao konzervativni izvor Durkheimove misli, Nisbet označuje i organizmičku narav društva.¹⁷

U prilog našoj tezi da su na Durkheimovu teoriju solidarnosti velikog utjecaja imali teorija pravnog solidarizma i učenje o zajednici, navlastito ono F. Toenniesa, svjedoči i činjenica da je Durkheim bio upoznat s radom o zajednici i društvu Toenniesa. Naime, Durkheim se bavio osvrtnom na Toenniesa u *Revue philosophique* koju je uređivao Theodule Ribot, dok se Toennies referirao na Durkheimovu *Diobu društvenog rada* u reviji *Archiv für systematische Philosophie*.¹⁸

Mnogi tumači Durkheimova opusa upućuju na činjenicu da su istraživanja dihotomija bila omiljena tema velikog broja relevantnih socijalnih teoretika XIX. stoljeća. Za ilustraciju te tvrdnje poslužiti ćemo se analizama dvojice poznatih teoretika, i to M. Janowitza i A. Giddensa. Janowitz primjećuje da se slično Toenniesovoj dihotomiji *Gemeinschaft i Gesellschaft*, H. Summer Maine služi razlikovanjem statusa i ugovora, Durkheim mehaničkom i organskom solidarnošću, Cooley primarnim i sekundarnim skupinama, Redfield pak distinkcijom pučke i gradske kulture.¹⁹

Giddens, slično Janowitzu, napominje da "konceptualno uzevši, teorija industrijskog društva uključuje polarnu tipologiju oblika socijalne organizacije pod različitim imenima: *status vs ugovor, mehanička vs organska solidarnost, Gemeinschaft vs Gesellschaft*, itd. (Giddens, 1976.: 719).

Kao što smo naznačili, Durkheim je svoju knjigu o problematici solidarnosti i konceptu diobe rada napisao 1893. godine. U diobi rada Durkheim je vidio mogućnost za problem društvene integracije.²⁰ Polazeći od takve ocjene značenja diobe rada, Durkheim drži da ona povećava proiz-

¹⁶Giddens, Anthony, *Capitalism and Modern Social Theory. An analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber*, Cambridge University Press, 1971., str. 65.

¹⁷Više o tome u: Nisbet, A. Robert, *Emile Durkheim*, posebice poglavlje "Intellectual sources: positivism and conservatism", str. 25-27, Prentice-Hall, Inc. - Englewood Cliffs, New Jersey, 1967.

¹⁸Aldous, Joan, "An Exchange between Durkheim and Toennies on the Nature of Social Relations, with an Introduction", *American Journal of Sociology*, No. 6/1972., vol. 77., str. 1191-1200.

¹⁹Janowitz, Morris, "Sociological Theory and Social Action", *American Journal of Sociology*, No. 1/1975., vol. 81., str. 85.

²⁰Kemper, D. Theodore, "The Division of Labour", *American Sociological Review*, vol. 37., 1972., str. 740.

vodnost i umijeće djelatnika, te je potreban uvjet duhovnog i materijalnog razvitka društava, sam izvor civilizacije.

Uočivši značaj diobe rada, te s tim u svezi proces uznapredovale društvene diferencijacije i fragmentacije, Durkheim je vjerovao da se i velika politička društva mogu održati u ravnojeseju zahvaljujući ponajprije specijalizaciji dužnosti, te kao takva društvena dioba rada postaje snažni generator uspostave društvene solidarnosti. Društvena solidarnost je, po Durkheimovom zapažanju, takav društveni fenomen koji je sam po sebi jako nepogodan za točno promatranje i mjerenje. Iako nedostatno egzaktna društvena vrijednost, solidarnost se po Durkheimovom mišljenju očituje posve vidljivim posljedicama makar je nematerijalnog karaktera. “Tamo gdje je snažna, ona jako upućuje pojedince jedne na druge, dovodi ih u svezu, multiplicira prilike koje oni imaju u uzajamnim odnosima”, zaključuje Durkheim. (Durkheim, 1960.: 28.)

Sukladno diobi na “mehaničku” i “organsku” solidarnost, Durkheim razlikuje i narav pravnih pravila. Tako on sva pravna pravila dijeli na dvije vrste, prema tome povlače li za sobom organizirane represivne sankcije ili su sankcije samo restitutivne naravi. Prva vrsta obuhvaća kazneno pravo i ona odgovara razdoblju dominacije tzv. mehaničke solidarnosti, dok drugu vrstu čine građansko i trgovačko pravo, sudski postupci, te upravno i ustavno pravo, izuzevši kaznena pravila koja se mogu naći u njima. Ovi oblici pravnih pravila korespondiraju s pojavom tzv. organske solidarnosti. Kako je jedan od snažnih izvora Durkheimove misli i pozitivistička tradicija, inkarnirana kroz djelo Comtea, on smatra da svaka povreda kolektivne ili zajedničke svijesti (*la conscience collective*) označava nastanak kaznenog djela. U tom smislu Durkheim kaže sljedeće: “Skup vjerovanja i osjećaja zajednički prosječnom članu jednog istog društva čini određeni sustav koji ima svoj vlastiti život: možemo ga nazvati kolektivna ili zajednička svijest” (Durkheim, 1960.: 46). Ova je svijest pojava sui generis, te ju je potrebno razlikovati od pojedinačnih svijesti, iako se ozbiljuje samo putem pojedinaca. Kazneno djelo nastaje po Durkheimovim riječima uvijek onda, kad su povrijeđena snažna čuvstva kolektivne svijesti. Durkheim priznaje dvije vrste solidarnosti: mehaničku i organsku solidarnost. Mehanička solidarnost je moguća samo u mjeri u kojoj se pojedinačna ličnost uklapa u kolektivnu ličnost; organska solidarnost je pak moguća samo ako svatko ima polje djelovanja, dakle ako ima ličnost. U društvima gdje prevladava mehanička solidarnost pojedinac ne posjeduje sebe, pa je on doslovce stvar kojom društvo raspolaze. Sasvim je drukčije sa solidarnošću koju proizvodi dioba rada. Dok prethodna, tj. mehanička solidarnost implicira da pojedinci sličie jedan na drugoga (dakle, gdje je osnovno organizacijsko načelo sličnost), organska solidarnost predmnijeva da se pojedinci međusobno razlikuju.²¹

²¹Durkheim, Emile, *De la division du travail social*, Presses Universitaires de France, Paris, 1960., str. 100.

Respektirajući značenje društvene diferencijacije Durkheim je uvjerenja "da uopće uzevši, mehanička solidarnost povezuje ljude manje snažno od organske solidarnosti, nego još, ukoliko se ide naprijed u društvenom razvitku, ona sve više i više popušta" (Durkheim, 1960.: 124). Stoga je Durkheimovo uvjerenje da povijesni zakon pokazuje tendenciju po kojoj mehanička solidarnost, koja je u početku jedina ili gotovo jedina, postupno gubi tlo, a da organska solidarnost, malo-pomalo postaje prevladavajuća.²² Organskoj solidarnosti odgovara dakle takav tip društva u kojemu čovjekova prirodna sredina nije više ona u kojoj su rođeni, nego dominantnom postaje značenje profesionalne sredine.

Durkheim je značajan mislilac i s obzirom na činjenicu što je, osim razlikovanja spomenutih tipova solidarnosti koji na svoj način govore o preobrazbi zajednice u društva, razvio i popularizirao i pojam "anomije", kao izraz društvenog nereda, odnosno pokazatelj svojevrstne društvene patologije, i koji je postao omiljenom temom, posebice američke sociologije (pritom mislimo najprije na Mertona, ali i druge autore).²³ Na taj se način svojim interesom za anomiju Durkheim značajno približio temi alijenacije u suvremenim društvima. Stanja industrijskih kriza za Durkheima su neprijeporni znakovi da su na djelu stanja anomije.

Možemo ustvrditi da je svojim djelom Durkheim otvorio čitav niz pitanja koja su i danas aktualna i provokativna. Narav industrijskog rada od Durkheima do danas jako se izmijenila. Rad nije samo ekonomska djelatnost. On je u međuvremenu postao mješavina umijeća, stavova, navada, statusa i moći. Skupine ljudi povezanih u procesu rada čine veliku mrežu socijalnih odnosa. Neki pojedinci preuzimaju vodstvo, drugi postaju sljedbenici, stvaraju se prijateljstva i antipatije. Javlja se hijerarhijski odnosi suradnje i natjecanja; skupine u socio-psihološkom smislu uglavnom nisu homogene. Sve ovo otvara prostor za kritički osvrt na temeljne teze koje je Durkheim postavio u svojoj glasovitoj studiji o diobi rada i solidarnosti.

²²Isto, str., 149.

²³Suprotno očekivanjima i uvriježenim mišljenjima, Durkheim nije "otac" izraza anomija. Marco Orru navodi da je Jean Marie Guyau, francuski filozof i sociolog, pisao o anomiji prije Durkheima. Guyau je rođen 4 godine prije Durkheima, tj. 1854. godine, a umro je 1887. godine. Radio je u Lycée Condorcet u Parizu kao lecturer. U svom djelu *Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction*, on rabi izraz anomia, te ga koristi i u knjizi *L'Irreligion de l'avenir* iz 1887. godine, kada se i Durkheim kritički osvrće na njegovo djelo. Više o tome u: Orru, Marco, "The ethics of anomie: Jean Marie Guyau and Emile Durkheim", *The British Journal of Sociology*, vol. XXXIV, 4/1983., str. 499-518.

4. Kritika Durkheimovih stajališta o solidarnosti

Koncepcija solidarnosti koju zastupa Durkheim doživjela je i brojne kritičke osvrte. Za ovu ćemo priliku referirati samo o nekim aspektima te kritike. U svojoj kritici nekih Durkheimovih postavki G. Friedmann polazi od stajališta kako bi Durkheim, da je dulje živio, morao smatrati abnormalnim većinu oblika rada u suvremenom društvu, bez obzira na to je li riječ o industriji, upravi ili trgovini. Friedmann uočava da “razmrvljeni rad” stvara parcelirane zadatke, koji polaze od složenog prema jednostavnom i koji su pritom točno organizirani i koordinirani od strane stručnjaka za rad. Usprkos tome, “takvi zadaci sami po sebi nipošto ne stvaraju mrežu stalnih sveza, organsku solidarnost u durkheimovskom smislu”. (Friedmann, 1959.: 118-119.) Friedmannova kritika Durkheimovih stajališta završava konstatacijom da, suprotno onome što je predviđao Durkheim, suvremeni razvitak tehnike, ubrzavajući osobito specijalizaciju funkcija, prije povećava sektor mehaničke, nego organske solidarnosti.

Durkheimovi kritičari naglašavaju kako je Durkheim pre naglasio značaj diobe rada, te da nije uočio okolnost da se integracija društva podjednako odnosi i na mehaničku i na organsku solidarnost, te da je potrebno da se ova dva tipa solidarnosti tretiraju kao “dvije forme koje se nadopunjuju (a ne suprotstavljaju, kao što to čini Durkheim) na integraciju.” (Urlichea, 1979.: 118.) Nedvojbeno je iz svega toga da je Durkheim na stanovit način glorificirao ideju solidarnosti kao značajnu integracijsku silu društva. Činjenica je, međutim, da solidarnost, bez obzira na to odnosi li se na tzv. arhaična društva ili, pak, suvremene društvene zajednice, nosi u sebi stanovitu vrijednosnu ambivalenciju. Za arhaične je zajednice karakteristično da nemaju posebnih političkih i pravnih ustanova, te da nema institucionalizirane sile pritiska. Skupina kao cjelina preuzima na sebe obvezu vršenja nadzora nad svojim pripadnicima. Skupina je na neki način primarna, dok je pojedinac akcidentalan. Upravo zato, solidarnost postaje osobina koja se posebice cijeni u takvim zajednicama. Govoreći o ovome problemu, Pusić kaže sljedeće: “Ona (primarna solidarnost — op. D.L.) je vrijednosno dvoznačna; pokriva veliku toplinu ljudske bliskosti, baš kao i krajnju okrutnost u međusobnom obračunu. Pojedinac u njoj doživljava najpotpuniju identifikaciju sa zajednicom, ali je u isti mah za tu zajednicu kao pojedinac potpuno irelevantan”. (Pusić, 1970.: 4-5.) Ukratko, u tim je zajednicama pojedinac manje oslobođen od svoje skupine nego u suvremenim zajednicama pa je, kao što primjećuje Levy-Bruhl, društvena solidarnost u njima sigurno manje složena, ali ima puno organskiji i vitalniji karakter, te je pojedinac u pravom smislu riječi dio tijela.²⁴

Procesom društvene diferencijacije i fragmentacije, te pojavom institucija kao što je vlast, koja podrazumijeva nejednaku distribuciju moći, prava i obveza, dolazi do situacije u kojoj kriza morala, odnosno moralna dvosmi-

²⁴Levy-Bruhl, Lucien, *Primitivni mentalitet*, Kultura, Zagreb, 1954., str. 326.

slenost suvremenih političkih poredaka, nužno nagrizi i solidarnost, kao jednu od karijatida društvene integracije. U uskoj svezi s procesom društvene diferencijacije postojećih društava treba imati na umu činjenicu da prejako vezivanje pojedinca uz religije, političke stranke, socijalne ideologije, itd., naglašava prije svega pozitivne crte "stare solidarnosti, a da istodobno zaboravlja drugu stranu medalje, a to znači netrpeljivost, neprijateljstvo, netoleranciju i ekskluzivizam u odnosu prema drugim tipovima religija, političkih stranaka i socijalnih ideologija.

Suvremeni je svijet istodobno duboko međuzavisan, ali i bipolaran. U tehničko-komunikacijskom i gospodarstvenom smislu na djelu je proces koji suvremeni politolozi, poput G. Ionescu, smatraju procesom globalizacije ili opće interferencije, te u tom smislu Durkheimova analiza ima svoju specifičnu težinu. No, s druge strane, svjedoci smo velikih svekolikih disproporcija u razvoju Sjevera i Juga, te je doista teško govoriti kako solidarnost, kao moralna i socijalna kategorija, ima preveliko značenje u suvremenom svijetu. Tehnizirani čovjek je hladno, impersonalno, kalkulantsko i racionalno biće, koje svoju osjećajnost potiskuje u drugi plan. Odnosi između ljudi postali su otuđeni, depersonalizirani i dehumanizirani, tako da je ostalo malo mjesta za solidarnost. U kompeticijskom društvu i sama solidarnost postaje kompetitivna. Ipak, suvremeni čovjek potpuno ne potire određene značajke "mehaničke" solidarnosti. Naime, na mikro planu, to znači na razini određene organizacije kojoj pripada, ili pak kao pripadnik određenih udruga, pojedinac nastoji ostvariti odnose bliskosti i povezanosti s drugim ljudima, te mu takva solidarnost pomaže da se posve ne izgubi u otuđenoj zbilji.

Durkheimova teorija solidarnosti trpi ozbiljne kritike barem s još jednog motrišta. Želimo kazati da, bez obzira na to što je uočio stanovite oblike socijalne patologije poput anomija i društveno-gospodarstvenih kriza, u Durkheimovoj koncepciji solidarnost postaje temeljna društvena vrijednost, čemu oštro oponira čitava skupina onih društvenih teoretika, koji smatraju da je konflikt i priznavanje institucije interesa jednako zaslužan za napredak i razvitak suvremenih političkih i društvenih poredaka, kao i suradnja.

Usprkos opravdanim kritikama, ostaje činjenica da je Durkheimova teorija solidarnosti bila i ostala "klasično mjesto" za razumijevanje toga problema, te ostaje provokativno i nadahnjujuće štivo za daljnje i dublje razumijevanje ove problematike u izmijenjenim povijesnim, kulturnim, političkim i društvenim prilikama.

Literatura:

Aldous, Joan, "An Exchange between Durkheim and Toennies on the Nature of Social Relations, with an Introduction", *American Journal of Sociology*, 6/1972., vol. 77.

Bellaing de Moreau, Louis, "Le solidarisme et ses commentaires actuels", u knjizi *La solidarite: un sentiment republicain?*, ed. Chevallier, Jacques et alt., Presses Universitaires de France, Paris, 1992.

Bourgeois, Leon, *Solidarité*, 7ed., Librairie Armand Colin, Paris, 1912.

Davy, Georges, "Emile Durkheim", *Revue française de sociologie*, 1/1960.

Durkheim, Emile, *De la division du travail social*, P.U.F., Paris, 1960.

Friedmann, Georges, *Razmrvljeni rad*, Zagreb, Naprijed, 1959.

Gidens, Anthony, *Capitalism and Modern Social Theory. An analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber*, Cambridge University Press, 1971.

Giddens, Anthony, "Classical Social Theory and Origins of Modern Sociology", *American Journal of Sociology*, vol. 81., 4/1976.

Grawitz, Madeleine, *Méthodes des sciences sociales*, 9ed., Précis Dalloz, Paris, 1993.

Gurvitch, Georges, *L'idée du droit social*, Librairie Recueil Sirey, Paris, 1932.

Haroche, Claudine, "La compassion comme amour social et politique de l'autre au XVIIIeme siecle", u: *Chevallier et al.*

Horvat, Marijan, *Rimsko pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1962.

Janowitz, Morris, "Sociological Theory and Social Action", *American Journal of Sociology*, 1/1975., vol. 81.

Kemper, D. Theodore, "The Division of Labour", *American Sociological Review*, vol. 37, 4/1972.

Levy-Bruhl, Lucien, *Primitivni mentalitet*, Kultura, Zagreb, 1954.

Lozina, Duško, "Neke napomene o pojmu solidarnosti", *Zbornik Pravnog fakulteta Zagreb*, 4/1987.

Maine, Sumner Henry, *Ancient Law*, Oxford University Press, London, 1931.

Nisbet, A. Robert, *Emile Durkheim*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1967.

Nisbet, A. Robert, *The Sociological Tradition*, Heineman, London, 1972.

Orru, Marco, "The ethics of anomie: Jean Marie Guyau and Emile Durkheim", *The British Journal of Sociology*, vol. XXXIV., 4/1983.

Perić, Berislav, *Struktura prava*, Informator, Zagreb, 1994.

Pusić, Eugen, "Solidarnost i socijalni razvoj", *Encyclopaedia moderna*, Zagreb, 1970.

Rodin, Davor, *Građanske granice slobode*, Informator — Fakultet političkih nauka, Zagreb, 1986.

Toennies, Ferdinand, "Zajednica i društvo", u: *Teorije o društvu*, izd. Parsons-Shils-Naegele-Pitts, I. knjiga, Vuk Karadžić, Beograd, 1969.

Urchoechea, "Fernando, La theorie de la solidarité de Durkheim: une critique", *Cahiers internationaux de sociologie*, vol. LXVI., Presses Universitaires de France, 1979.

Duško Lozina

*DURKHEIM'S THEORY OF SOLIDARITY
AND ITS CRITICISM*

Summary

The author analyzes the theoretical postulates of Emile Durkheim's concept of solidarity, which for us in Croatia — due to the circumstances — has outstanding theoretical and practical significance. The author looks into the theories that shaped Durkheim's idea of solidarity: that of legal solidarity, a major theoretical development, particularly within the French administrative law of the time (with a special emphasis on the seminal book by Leon Bourgeois) and that of the theory of community, focusing on German sociologist Ferdinand Tonnies as well as on some of his predecessors such as Otto von Gierke, Henry Sumner Maine and Fustel de Coulanges. The author claims that this mental framework immensely influenced Durkheim's concept of solidarity which he put forward in his famous study *De la division du travail social* in 1893. The author gives a review of Durkheim's central postulates and discusses the distinctions between the so called "mechanical" and "organic" solidarity.

And finally, certain faults in Durkheim's theory are pointed out. Nevertheless and despite these well-founded objections, Durkheim's solidarity theory remains an "object lesson" in understanding solidarity.